

Képzeltbeli közgazdász-konzílium a krízisről

„Az áru-fikció egy tulajdon sínein mozgó és saját törvényei által kormányzott gépezet játéka bízta rá az ember és a társadalom sorsát.”¹ – állapította meg jó fél évszázada Polányi Károly. Az átélt megrázkódtatások, a megtapasztalt anomáliák következtében pesszimista sejtések fogalmazódtak meg benne: „Reszketés és félelem közepette közeledünk a gépkorszak első évszázadának végéhez.”²

A válságok tükröződése a közgazdasági felfogásban a határhaszon-elmélet kialakulása előtt

1825-től kezdődően jelentkeztek a válságok. Először Angliában törté meg krízis a gazdaság növekedését, majd a fejlett országok mind nagyobb hányadában következett be a gazdaság teljesítményének visszaesése. Az egymást követő válságokat kezdetben külső tényezőkkel magyarázták (W. S. Jevons például a nap-foltok változásával kapcsolta össze a gazdasági aktivitás hullámzását). A nemzetközi kapcsolatok felerősödésével az egyes országokban egyidejűvé váltak a növekedés zavarai, és mind nyilvánvalóbb lett azok megjelenésének időbeli szabályossága. E tények rendszerezése alapján Lord Overstone 1858-ban már egyértelműen *ciklikus mozgást* állapított meg, de csak C. Juglar négy évvel később publikált tanulmánya jelentett áttörést a kérdéskör közgazdasági felfogásában.

A ciklikusságot mind a tétel első megfogalmazói, mind a későbbi teoretikusok elsősorban a *reálszféra* jelenségének tekintették. Még egymástól annyira különböző tudományos alapállású gondolkodók is, mint K. Marx és J. M. Keynes az állótőkék fizikai elhasználódásának és megújításának szabályszerűségére vezették vissza a gazdaság hullámmozgását. (Megjegyzendő: Keynes úgy jutott Marx konklúziójához hasonló álláspontra, hogy nem tanulmányozta annak írásait.) Természetesen ez a felfogás nem jelentette azt, hogy a reálszféra működési zavarainak ne lettek volna monetáris kísérőjelenségei, ne lett volna azoknak kapcsolata a hitelek expanziójával és összehúzóásával. Több közgazda szerint gyakran éppen a monetáris szférában jelentkeztek először az anomáliák, feszültségek.

A valós gazdaság működésének fokozódó problémái egzisztenciális gondokat, fenyegetettséget jelentettek a vállalkozók és a munkavállalók tekintélyes hányada számára. Romlott a gazdaság stabilitásának társadalmi megítélése, sokak előtt homályossá, zavarossá vált a jövőkép. Új dimenziót adtak mindezeknek a szocialista ricardiánusok, akik ideológiai következtetéseket vontak le a súlyosbodó jelenségek-ből. Bár sokan kétségbe vonják, megítélésem szerint azonban nem elhanyagolható befolyásoló tényezője volt az események alakulásának „A tőke” első kötetének 1867-ben bekövetkezett kiadása is.

¹ Polányi Károly: Elavult piaci gondolkodásunk; in: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet; Gondolat Kiadó 1976; 127. o.

² Idézett mű, 123. o.

A krízis irrelevanciája az Általános Egyensúlyelméletben

Megjelent és felerősödött azonban a védekezési reflex is, *érelődött* a polgári közgazdaságtanban a *paradigma-váltás*. Ez a folyamatot C. Menger, W. S. Jevons és M. E. L. Walras iskolateremtő műveinek megjelenése indította el, amelyek három éven belül (1871–74 között), egymástól függetlenül láttak napvilágot. (Külön pikantériája a korszaknak és érdekes jellemzője a hihetetlenül felgyorsult változásoknak, hogy H. H. Gossen 1854-ben kiadott könyvét, amelyben lefektette a határhaszon-elmélet alapjait, akkora érdektelenség övezte, hogy a szerző elkeseredésében bezúzatta. Nem egészen két évtizeddel később viszont ugyanezek az elvek átütő sikert arattak az elméleti közgazdaságtan művelői között.)

A határhaszon-elmélet középpontba állította a *piaci egyensúly* kérdését, amelyet a 19. század legvégén a határtermelékenységi elmélet kiterjesztett a termelés területén meghatározó szereppel bíró tényezőpiacokra is. Ezeken az elméleti alapokon épült azután fel az 1920-as évek végére az „Általános Egyensúlyelmélet” (General Equilibrium Theory).

A *tökéletes* piacok rendszere az egyensúly és a hatékonyság legfőbb, intézményszerűt garanciája. Ezeken a termékek eladási árai, valamint az inputok – a felhasznált tényezők (köztük kiemelten az emberi munka), az alkatrészek, az anyagok – beszerzési árai a piacok személytelen mechanizmusainak érvényesülése során alakulnak ki, a szereplők számára adottságként jelennek meg. Profitot csak azok a vállalatok képesek realizálni, amelyek rugalmasan *alkalmazkodnak reálfolyamataikkal a pénzügyi feltételekhez*, racionálisan, hatékonyan működnek. Tökéletes verseny esetén az árak változtatása, vállalati befolyásolása nem valósítható meg, ezért ezen a módon a cégek nem képesek nyereséget elérni.

A hatékony, egyensúlyi fejlődés feltétele tehát a kényszerítő erővel érvényesülő tökéletes verseny (perfect competition), ugyanakkor a felfogás meghatározó jellemzője a pénz *semlegességének* posztulálása is. A vázolt feltételrendszer kizárja a váltságok kialakulásának lehetőségét.

A nagy világgazdasági válság elméleti következményei

A krízisek azonban nem maradtak el, sőt, intenzitásuk fokozódott. Az 1929-ben kirobbant visszaesés mértéke minden addigi megtorpanását felülmúlta. Nagy valószínűséggel helytálló Káldor Miklós megállapítása: „Az úgynevezett ’neoklasszikus’ iskola minden közgazdájának közös, valóban alapvető mély meggyőződése, hogy a decentralizált gazdasági rendszerek viselkedésének logikailag következetes magyarázatához az általános egyensúlyelmélet az egyetlen és kizárólagos kiindulópont. Ez a meggyőződés tartotta fenn az elméletet annak ellenére, hogy alapfeltevéseinek önkényessége növekedett (nem csökkent) –, amit a logikai következetesség kívánalmainak mind pontosabb felismerése kényszerített művelőire. ... Az ’állványzat’ sokszor ígért eltávolításának – más szóval az irreális alapfeltevések *gyengítésének* – folyamata még nem kezdődött meg. Az állványzat valójában az elmélet minden egyes újrafogalmazásával erősebb és átláthatatlanabb lesz, és egyre bizonytalanabb, hogy szilárd építmény áll-e mögötte.”³

³ Káldor Miklós: Az egyensúlyi közgazdaságtan alkalmatlansága. In: Gazdaságelmélet – gazdaságpolitika; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 64-65.

A pénz, a monetáris folyamatok jelentősége egyre növekedett. Ezt érzékelték kutatásai során M. Friedman, a Chicagói Iskola megteremtője is. Határozottan kitartott a pénz semlegessége mellett, de meglátása szerint a kellően át nem gondolt monetáris lépések komoly *zavarokat eredményezhetnek a reálszférában*. Nagyszabású elemző tanulmányában a következő álláspontot fogalmazta meg az Egyesült Államok relációjában: „A hat komoly válságból négyre a monetáris, illetve a bankrendszer súlyos zavarai voltak jellemzők ..”⁴ Állítása szerint „A pénz ugyanis olyannyira átfogó gépezet, hogy meghibásodása esetén az összes többi gépezet működésképtelenné válik.”⁵

„Az 1929–1933 közötti nagy összeomlás nem az azt megelőző események elkerülhetetlen következménye volt, hanem az akkor követett gazdaságpolitikáé.”⁶ Azé a gazdaságpolitikáé, amely nem tudta megfelelő hatékonysággal befolyásolni az USA központi bankjának szerepét betöltő FED működését. „a FED felállítása egy szűk csoport számára olyan hatalmat biztosított – amivel időről időre éltek is –, hogy önkényes folyamatok segítségével jelentős és felismerhető módon megváltoztassák az események menetét...”⁷

Hasonló álláspontot tükröz az Egyesült Államok elnökének, F. D. Rooseveltnek 1933 márciusában tartott beiktatási beszéde is: „A bőség küszöbén állunk, de hiába látjuk saját szemünkkel a kívánatos javakat, nem részesedhetünk belőlük. Elsősorban azért jutottunk ide, mert az emberi javak tőzsdéjének urai kudarcot vallottak, saját makacsságuk és hozzá nem értésük folytán, majd elismerték hibájukat és lemondtak trónjukról. A gátlástalan pénzváltók praktikáit elítéli a közvélemény bírósága, és az emberiség undorral fordul el tőlük. Igen, próbálkoztak ők, de minden erőfeszítésük egy elavult hagyomány mintáját követte. A hitelek kudarcát azzal gondolták orvosolni, hogy még több hitelt kínáltak. Amikor a profit csábítása már nem volt elég, hogy népünket hamis vezetésük mögé felsorakoztassa, buzdítani, könyörögni kezdtek, hogy helyreállítsák a bizalmat. Csak az önzők nemzedékének szabályait ismerik. Nincs jövőképük, és jövőkép híján a nép elpusztul. A pénzváltók elmenekültek a civilizáció templomának magasztos székeiből.”⁸ Ezt a beszédet akár Bush vagy Obama is elmondhatta volna az elmúlt egy év során, tónusában pedig kísértetiesen hasonlít H. Schmidtnak a „Die Zeit” 2009. január 15-i számában megjelent írásának hangvételéhez.

A szabályozás szükségességének megfogalmazódása a nagy krízist követően

A nemzetállamok a nagy válság után próbálták visszagyömöszölni az árutermelés szellemét a palackba. Roosevelt elnök véleménye szerint „A helyreállítás sikerének mércéje a puszta profitnál magasabb rendű társadalmi eszmék követése.”⁹

Meghatározó jelentőségű a világválság-körüli évtizedek legnagyobb hatású közgazdájának, J. M. Keynesnek a gondolatait tanulmányoznunk. Ő korábban alkotott, mint Friedman. Az utóbbi által már kifejlett jelenségeként megfigyelt monetáris kép-

⁴ Friedman, M: Az Egyesült Államok monetáris történelme; in: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; kjk 1986. 75. o.

⁵ Friedman, 233. o.

⁶ Friedman, 97. o.

⁷ Friedman, 85. o.

⁸ Idézi Babarczy Eszter: Kie a felelősség? című cikkében, Népszabadság, 2008. 10. 31.

⁹ Ugyanott.

zöldmények Keynes korában még éppen csak kezdtek szárba szökkeni. Rendszerében a gazdasági egyensúly még – az „Általános Egyensúlyelmélet” képviselőihez hasonlóan – alapvetően a reálszféra jelensége. Ennek létrejöttében a beruházások bírnak domináns szereppel. A válság tapasztalatai alapján leszögezte: „... nem bízhatjuk nyugodtan magánkezekre a folyó beruházási volumen irányításának feladatát.”¹⁰ Úgy vélte, hogy emellett „Az államnak irányító befolyást kell gyakorolnia a fogyasztási hajlandóságra részben az adórendszer révén, részben a kamatláb megállapításával...”¹¹ A kizárólagos pénzügyi beavatkozás sikerét illetően megfogalmazta kételyeit: „... nem látszik valószínűnek, hogy a bankpolitikának a kamatlábra gyakorolt befolyása önmagában optimális beruházási volument eredményezhetne.”¹²

Még korszakalkotó műve 1936-os megjelenése előtt egy, a New York Timesben közzétett írásában elismeréssel adózott Roosevelt elnöknek, aki „letért az ortodox gazdaságpolitika útjáról, és olyan általános intézkedésekhez folyamodott, amelyeket azelőtt csak a háború és pusztítás céljainak érdekében tartottak megengedhetőnek.”¹³

A magánkezek helyett a gazdaság irányítását a társadalom végezné. Az általa liberális szocializmusnak nevezett rendszerben: „a szociális és gazdasági igazság támogatására a gazdasági célokat megvalósító szervezett társadalom módjára cselekedhetünk, tiszteletben tartva és védve az egyént, annak szabad választását, hitét és meggyőződését, gondolkodását és megnyilatkozásait, vállalkozásait és tulajdonát.”¹⁴

Hangsúlyozandó, hogy Keynes a monetáris hatások szerepének felismerésében messze túllépett az „Általános Egyensúlyelmélet” híveinek álláspontján. A kamatláb nem a reálszféra által determinált nagyság (nem a tőke határterméke határozza meg), tehát – emelte ki –, hatalmas rés mutatkozik a reálszféra önmagában zártnak, homogénnek feltételezett rendszerén. Ezen keresztül hatolnak be a pénzpiac folyamatai, ez a logikai bázisa a monetáris szféra reálgazdaságot befolyásoló szerepének. Tételének kifejtése közben bírálja kortársait: „... a klasszikus hagyomány modern változata az a ... felfogás, hogy a pénz súrlódási jelenségeken kívül nem okoz reális változást, s a termelés és foglalkoztatás elméletét ... ki lehet dolgozni 'reális' cserére építve is, a pénzt elegendő bevezetni egy későbbi fejezetben.”¹⁵ A történeti hűség megköveteli Hayek szerepének kiemelését, aki már 1929-ben hasonló álláspontot fogalmazott meg: „... a pénz bevezetésével... egy új meghatározó okot vezetünk be, ... ezzel elvetjük a 'zárt' egyensúlyi rendszer szigorú interdependenciáját és zártságát, és olyan mozgások válnak lehetségessé, amelyek az előzőből ki vannak zárva.”¹⁶

Keynes következtetései, javaslatai azonban *nem hatottak közvetlen gazdaságpolitikai áttételezéssel* a reálszférára, mivel elméletének publikálása után szinte azonnal „Az Atlanti-óceán mindkét partján aprólékos 'összebékítő művek' születtek annak kimunkálása érdekében, amit e szerzők neoklasszikus-keynesiánus szintézis-

¹⁰ Keynes, J. M.: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 344. o.

¹¹ Idézett mű: 401. o.

¹² Ugyanott.

¹³ Keynes, J. M.: Public letter to President Roosevelt, New York Times, 1933. 12. 31.

¹⁴ Keynes, J. M.: Democracy and Efficiency; New Statesman and Nation, 1939. jan.

¹⁵ Idézett mű: 39. o.

¹⁶ Hayek, F. A.: Geldtheorie und Konjunkturtheorie; Wien-Leipzig, Hörder-Pichler-Tempsky, 1929. 14.

nek... neveztek.”¹⁷ Az eredeti keynesi receptúrát nem váltották be a „gazdaságpolitikai gyógyszerárakban”.

Keynes teóriája bizonyos tekintetben mégis áttörést eredményezett: hatására elismerte, elfogadta a közgazdák és politikusok nagy része az állami *interveniálás lehetőségét, sőt szükségességét*. A Keynes által javasoltaktól eltérő módszerekkel és eszközökkel megvalósult beavatkozás kétségtelen eredményeket ért el a gazdasági növekedés felgyorsításában és a kilengések csökkentésében. Mindenesetre az '50-es és a '60-as évek a gazdaság aranykorszakaként kerültek bejegyzésre a statisztikai évkönyvekbe.

A növekedés jellemzői az ötvenes évektől

A II. világháború alatt elhalasztott, majd az óriási mértékű hitelezés formájában előrehozott kereslet segített abban, hogy a termelő-szolgáltató szféra időlegesen megfelelkezhesen a piacproblémáról. A növekedést kedvezően befolyásolta a gazdaság strukturális átalakulása, a harmadik szektor térnyerése is, főleg a pénzügyi és az értéktőzsdei szolgáltatások fejlődtek elképesztő ütemben. A Világgazdasági Kutatóintézetben a Farkas Péter irányításával folyó kutatások szerint ez főleg a nyolcvanas évektől vált hatványozottá: az utolsó két évtizedben a tőzsdeindexek hétézszeresükre nőttek, mialatt a reálszféra mindössze kétszeresére bővült.¹⁸ A Nemzetközi Fizetések Bankja (Bank of International Settlements, BIS) bulletinje szerint 2000 és 2006 között a strukturált finanszírozási és származtatott ügyletekben keringő pénz mennyisége megnégyszereződött. A származtatott ügyletek nagysága tíz év alatt a négyszeresére nőtt, 2007 nyarán elérte a világ GDP-jének tízszeresét.

A szerkezeti változások további dimenziókban is jelentkeztek, a világgazdaság integrálódása, a globalizáció tovább gyorsult. A multi- és transznacionális vállalatok erőfölénye mind nyomasztóbb méreteket öltött. Nagy szerepet játszottak a centrum és a periféria közötti munkamegosztás újrendeződésében. Meggyőzően jellemzi Kádár Béla a kialakult helyzetet: „transznacionális nagyvállalatok, sőt nagyvállalati koalíciók érdekérvényesítési erejével szemben a Föld országainak túlnyomó többsége eleve korlátozott cselekvőképességű.”¹⁹

Pesszimistán és meglehetősen rezignáltan fogalmazta meg álláspontját a Nobel-díjas J. Stiglitz, a Világbank volt alelnöke is: „Sajnos nincsen világkormány, amely felelősséggel tartozna a világ minden népének, és amely ellenőrizhetné a globalizációs folyamatot, hasonlóan ahhoz, ahogyan a nemzeti kormányok ellenőrizték a nemzetgazdaság létrejöttének folyamatát. Ehelyett egy olyan helyzet alakult ki, amelyet úgy is nevezhetünk, hogy a *világ kormányzása világkormány nélkül*, amelyben néhány intézmény (a Világbank, az IMF, a WTO) és néhány szereplő, bizonyos kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportokhoz szorosan kapcsolódó kereskedelmi és pénzügyminiszter uralja a mezőnyt, miközben az érintettek jelentős része nem jut szóhoz.”²⁰ A transznacionális vállalatok és koalícióik a gyakorlatban tudatosan igyekeztek gyengíteni a nemzetállamok szerepét, potenciálját. Ezzel párhuzamosan motiválták és a rendelkezésükre álló eszközökkel támogatták a keynesi teória és a fiskális

¹⁷ Balogh Tamás: Mit ér a hagyományos közgazdaságtan? Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó, 1994. 17.

¹⁸ Farkas Péter: A világgazdasági lufi és az állam; Népszabadság, 2008. 11. 03.

¹⁹ Kádár Béla: Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében; Magyar Szemle, XV. évf. 5-6. szám, 2007. június. 5.

²⁰ Stiglitz, J. E: Előszó Polányi Károly A nagy átalakulás c. könyvéhez; Napvilág Kiadó, 2004. 8.

politika elleni elméleti támadást, a monetáris politika szerepének és hatásának megasztalását.

Lenyűgöző éleslátással fedezte fel M. Friedman az analógiát a nagy világgazdasági válság és globalizálódó modern világunk között: „Én mindazonáltal azért hangsúlyozom a húszas évek végén uralkodó és a mai nézetek közötti hasonlóságot, mert félek, hogy most, akárcsak akkor, az inga megint túl messzire lendül, és ismét fennáll a veszély: nagyobb szerepet tulajdonítunk a monetáris politikának, mint amit be tud tölteni...”²¹

Friedman és mások (hogy csak Nouriel Roubini és Soros György nevét említsük) figyelmeztetéseit, valamint a kisebb-nagyobb válságok (ázsiai válság, dotcom lufi kipukkanása) által jelzett zavarokat azonban nem vették komolyan. A pénzügyi krízis már 2007 márciusában markáns jelzést adott, ekkor került csődbe a New Century Financial USA-beli jelzálogbank. Henry Paulsen pénzügyminiszter 2007. november 25-i nyilatkozatában anticipálta, hogy a következő évben sokkal több jelzálogcsőd lesz. Mindezek ellenére 2009 szeptemberében a média a pénzügyi válság egy éves évfordulójától volt hangos, amit a Lehman Brothers 2008. szeptember 14. csődjéhez kötöttek.

Az eszkalálódó pénzügyi, majd az azt követő, egyre mélyülő gazdasági válságban a politikusok és a média minden felelősséget a bankárookra hárított, velük szemben megmentőként az államot és intézményeit, a jegybankokat, valamint a nagy nemzetközi gazdasági szervezeteket állítva be.

A megoldás körvonalai

A pénzügyi rendszer felelőssége vitathatatlan. A profitorientált bankrendszer azonban *szabályozott piacgazdaságokban* működik. (Ezt a tényt például a magyar alkotmány egyértelműen rögzíti is.) A kormányok mindenütt elvégezték a *rendszer szabályozás* feladatát, kialakították a legfontosabb gazdaságpolitikai célok megvalósításához elengedhetetlen döntési és információs intézményeket, meghatározták azok hatáskörét, jogait, kötelességeit. Folyamatosan örködniük kellett (volna) a rendszer működési elveinek, szabályainak a változó feltételekhez történő hozzáigazításán.

A válság megelőzéséhez a nemzetállamok a jogosítványok széles körével rendelkeztek, illetve a parlamentek kiegészíthették volna azokat, meghozhatták volna a szükséges törvényi módosításokat. E tekintetben felelősségük kétségbevonhatatlan.

Nem elhanyagolható azonban annak a valószínűsége sem, hogy a gazdasági globalizáció fő erejét képező multi- és transznacionális vállalatok, (informális) nagyvállalati szövetségek gazdasági és politikai ereje időszakunkra már meghaladja a nemzetállamok szabályozási és kontrollálási lehetőségeit. Ez esetben viszont feltétlenül megszívlelendő Veress József megállapítása: „Az ország kategória, mint a világ berendezkedésének és működésének jellemzésére használt – korábban egyik legjelentősebb – ismérv, egyre inkább marginalizálódik, egyre jelentéktelenebbé válik.”²²

A megoldás alapja ez esetben a nemzetközi intézmények megfelelő jogosítványokkal történő felruházása, amihez elengedhetetlen a nemzetállamok konstruktív, alkotó együttműködése. Ennek esélye azonban meglehetősen korlátozott, ha arra

²¹ Friedman, 225. o.

²² Veress József: Szubjektív látlet a gazdaságpolitika és a globalizáció viszonyáról; Pénzügyi Szemle, LI. évf. 1. sz, 98. o.

gondolunk, hogy eddig meglehetősen periférikus jelentőséget kaptak olyan kérdések, mint a gazdasági biztonság kérdése (a nyersanyagok, energiahordozók elérhetősége, a mezőgazdasági földterület nagyságának és termőképességének megőrzése, az egészséges ivóvíz biztosítása), a globális felmelegedés megakadályozása, a környezet megóvása.

Az állam szerepe várhatóan nagyobb lesz, minden bizonnyal fokozódik aktivitása. Kérdés azonban, hogy ez rövidtávú mentőakciókban merül-e ki, vagy a krízist követő periódusra történő tudatos felkészülést szolgálja. Mindaddig kevés figyelmet fordítottak a szükséges strukturális változtatásokra, illetve a felgyülemelő adósságok törlesztésének kérdéseire.

Válságkezelés, reformok, politikai elit

Az állam döntési, interveniálási jogkörének bővítése függ a politikai elit fellépésétől, kompromisszum-készségétől, reformok iránti elkötelezettségétől. Ezt illetően mind a tudósok, mind a közvélemény álláspontja alapvetően pesszimista, különösen hazánkban.

Kádár Béla, az Antall-kormány minisztere meglehetősen rezignáltsággal írja: „Alapvető céljuk egyre kevésbé az ország jó kormányzása, hanem a hatalmi pozíciókból származó előnyök kiaknázása, illetve ennek érdekében a következő választások megnyerése.”²³ Szalay Erzsébet szerint az egyes országokban meghatározó szerepet játszó politikai elit viselkedésén megfigyelhető a globalizáció fő erőinek hatása: „Létezik egy olyan, önmagát szabályozó mechanizmus is, amely ... A nemzetközi nagytőke igényeinek megfelelően befolyásolja a nemzeti viszonyokat.”²⁴

Bauer Tamás a hazai politikai erők negatív szerepét emeli ki: „Az elmúlt évek tapasztalatai is megerősítenek abban, hogy az államot és az önkormányzatokat önérdékű csoportok ejtik foglyul, melyek – párhovatartozásuktól függetlenül – a maguk parciális érdekeihez igazítják az állami döntéshozatalt, feláldozva többnyire mind a hatékony fejlődés, mind a méltányosság követelményét.”²⁵

Szalay Erzsébet egy másik cikkében a hazai neoliberaisok felelősségét hangsúlyozza, akik: „ideológiát szolgáltatnak a gazdaság teljes és kritikátlan, megfontolatlan megnyitásához a 'mammuttulajdonosok' előtt.”²⁶

Inotai András „A válság utáni krízis” című írásában a krízis negyedik fázisaként tudati-mentális válság bekövetkezését valószínűsíti, amely még csak ezután következik be. Ez meglátása szerint „táptalaja a populizmusnak, demagógiának, amely mögé meg lehet szerezni a kiábrándult tömegek támogatását.”²⁷ Ezt a kérdést elemzi Kis János is mértékadó művében: „Minél kevésbé van a demokratikus politikának erkölcsi tartása, minél szkeptikusabban ítélik meg a választók a politikai vezető réteg erkölcsét, annál könnyebben párolog el a reformok megvalósításához szükséges közbizalom. Ahol pedig nincs bizalom, ott a választói támogatást kizárólag rövid távú ígérekkel lehet elnyerni. Mindenekelőtt anyagi juttatások ígéretével; ezeket csak ki kell osztani... A közvélemény fogékonnyá válik a populisták retorikára. Nem-

²³ Kádár Béla: Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében; Magyar Szemle, XV. Évf. 5-6. szám, 2007. június, 7. o.

²⁴ Szalay Erzsébet: Kísérletezzenek velünk, Népszabadság, 2006. 11. 04.

²⁵ Bauer Tamás: Többféle állam, többféle baloldal; Népszabadság, 2009. 08. 28. 11. o.

²⁶ Szalay Erzsébet: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás liberalizmus; Népszabadság, 2009. 01. 28.

²⁷ Inotai András: A válság utáni krízis; Népszabadság, 2009. 08. 15.

csak a gazdasági, hanem a politikai populizmusra is. ... Amikor az átlagember úgy látja, hogy a parlamenti pártharcok egyedüli célja a zsákmányolás, a politikai viták egyedüli tartalma pedig az öncélú viszálykodás, amikor a mindennapos botrányok uralják a politikai közbeszédet, miközben soha semminek nincs konzekvenciája, akkor a választók többé nem fogják megérteni, hogy miért kellene támogatniuk a kormány és ellenzék konfliktusaira alapozott parlamenti demokráciát. ... A 'politikai' jelzöt megbélyegzésre kezdik használni; magáról mindkét fel azt állítja, hogy ő kizárólag 'szakmai' szempontokat követ, ellenfeléről pedig azt, hogy 'politizál'. Mintha a lehetséges közcélok közötti választás – a politika legfőbb tárgya – nem politikai feladat volna...²⁸

Vissza Keyneshez?!

Több oldalról is érintettük a nagy világgazdasági válság óta bekövetkezett strukturális és minőségi változásokat. Éppen ezek fényében tűnik meglepőnek az a napjainkban sokak által igényelt megoldás, miszerint a mai válságot a keynesi recept alapján kellene megoldani. Ez a gondolat túlságosan is vitatható:

- Amennyiben ezen csak az állam nagyobb szerepét értik, az esetben meglehetősen semmitmondó a javaslat. Ehhez indokolatlan és felesleges Keynesre hivatkozni.
- Nem tűnik szerencsés megoldásnak az sem, ha a Keynes által megfogalmazott konkrét eszközök, instrumentumok bevetésére gondolnak az elképzelés megfogalmazói. A nagy világgazdasági válság óta bekövetkezett strukturális és minőségi változások következtében ma egy „más fiziológiai adottságokkal rendelkező, más vitalitású, más regenerációs képességű betegen” kellene segíteni. Nemcsak a beteg más, hanem betegség is! A tünetekben, kísérőjelenségekben jelentős a hasonlóság, de lényegesen más a diagnosztizált betegség.

Bízunk abban, hogy a döntéshozók megszívlelik az 1998-as Nobel-díj kitüntetettjének, Amartya Sennek a tanácsát: „Nyitottaknak kell lennünk korábbi elemzésekben kifejtett gondolatok iránt, amelyek kimutatták, hogy a piacgazdaságoknak lehetőségeik mellett korlátaik is vannak. Hideg fejjel fel kell mérnünk, hogy a különböző intézmények miként működnek, meg kell értenünk, hogy különböző szervezetek – a piactól az állami intézményekig – miként tudnak úgy együttműködni, hogy abból egy tisztességesebb világrend származzon.”²⁹

²⁸ Kis János: A politika mint erkölcsi probléma; Irodalom Kft, 2004. 301. o.

²⁹ Amartya Sen cikke a New York Review of Books 2009. 03. 10-i számában jelent meg.